

LAKI LÁSZLÓ

A generációs reprodukció néhány jellegzetessége a lemaradó térségekben

A „generációs reprodukció” kifejezés azokra a modern társadalmakban – és hazánkat ide tartozónak tekintjük – kialakult állapotokra utal, melyek szerint ezekben a mindenkori fiatal nemzedékek társadalmi felkészítését és beillesztését sok és sokféle intézmény és szervezet egyidejű működése hivatott biztosítani. Ennek csak az egyik eleme a család, amelynek fontossága vitathatatlan, ám amely mellett az oktatási-képzési rendszer, az önkormányzatok, az ifjúsági és civil szervezetek, az egyházak, a kortárs csoportok, a média vagy az állam is integráns részeket jelentenek a rendszerben. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy a jelzett intézmények hogyan vannak ellátva erőforrásokkal, miként felelnek meg a funkcióiknak, milyenek a kölcsönkapcsolataik és milyen hatékonysággal működnek együtt a fiatalok sikeres társadalmi felkészítésében.

Megfontolások és a kutatás¹

A cím kapcsán több összefüggés is tisztázandó. Egyfelől az, hogy az ifjúság helyett miért beszélünk „generációs reprodukcióról”. Másfelől – ennek részleteként – az, hogy a generációs reprodukció miként kapcsolódik a társadalmi-gazdasági újratermelődés kérdéséhez, továbbá hogy mindezeket itt miért a „lemaradó” kistérségek problémáival összefüggésben vizsgáljuk.

Könnyű belátni, hogy a szegény lakosság, a kis költségvetéssel rendelkező önkormányzat és a rosszul ellátott iskola együttese mennyivel kevésbé hatékonyan képesek ellátni felkészítési feladataikat, mint a gazdag önkormányzat által fenntartott és magas színvonalú szolgáltatásokat nyújtó iskola, amely az itt élő jómódú középosztály gyerekeinek oktatását-képzését hivatott ellátni.

Röviden: úgy gondoljuk, hogy a fiatalok problémái nem választhatók le azon intézmények finanszírozási, érdekeltségi, munkamegosztási, mű-

¹ A vizsgálat az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium támogatásával készült 2005-ben az MTA Politikai Tudományok Intézetében. A kutatást Gazsó Ferencsel közösen végeztük.

ködési stb. problémáiról, amelyek az ő társadalmi felkészítésükről és beilleszkedésükről gondoskodnak.²

A vázoltakból következik, hogy amikor az ifjúság helyzetéről és a generációs intézményrendszer állapotáról-működéséről beszélünk, akkor mindig a társadalomról szólunk: ebben az esetben az elmúlt másfél évtizedben kialakult-kialakított magyar újkapitalizmus makrogazdasági és -társadalmi, politikai, intézményi, tulajdoni, jövedelmi, megélhetési, szocializációs stb. viszonyairól. Másként fogalmazva a rendszerváltás után kiépült újratermelői modell viszonyai által teremtett generációs reprodukció körülményeit, jellegzetességeit, hatékonyságát és minőségét firtatjuk.

Nos, ennek kapcsán három, általunk fontosnak tekintett összefüggésre utalnánk, ezúttal csak vázlatosan.

Egyrészt arra, hogy a rendszerváltás sokkal ellentmondásosabb gazdasági és társadalmi körülmények között ment végbe, mint azt a politikai elitiek jelezték, és mint azt a lakosság várta és remélte. Mindenekelőtt azt hangsúlyoznánk, hogy a rendszerváltás súlyos gazdasági válsággal párosult, melynek nyomán néhány év alatt a GDP mintegy az egyötödével esett vissza, a vállalatok sokasága ment csődbe és zárt be, közel másfél millió munkahely szűnt meg, kétszámjegyű infláció alakult ki, a bérek és fizetések jelentősen csökkentek, az életszínvonal pedig jelentős mértékben visszaesett. Mindezek következtében tömeges és tartós munkanélküliség alakult ki, az elszegényedés és a lecsúszás szintén sokakat érintett, továbbá viszonylag rövid idő alatt megjelentek a marginalizálódottak különféle csoportjai, és ez – a témánk szempontjából fontos jelenségként – szinte azonnal generációs dinamikát kapott. S bár a gazdaság gyors növekedést is produkált, a GDP az ezredfordulóra ismét elérte a rendszerváltás előtti szintet, a bérek és a fizetések is emelkedtek, és az infláció is jelentősen csökkent stb., a magyar gazdaság és társadalom mindezek ellenére egyfelől „más” lett, mint ahogyan azt a rendszerváltó politikai elitiek ígérték: elég itt a „jóléti kapitalizmus” megíúsult víziójára utalnunk. Másfelől ez a gazdaság ma is komoly gondokkal küszködik: gondoljunk az állandósult egyensúlyi és szerkezeti problémákra, az eladósodottságra, a tőkehiányra, a változatlanul alacsony jövedelmekre, és persze a foglalkoztatottság európai mércével rendkívül alacsony szintjére.

A politikai víziók és a reálfolyamatok jelentős eltérése mögött döntően a hetvenes-nyolcvanas évektől kialakult új világgazdasági irányzatok állnak, melyek a kapitalizmus addigi működés módját számottevően megváltoztatták, de amelyeket a rendszerváltó magyar politikai elitiek figyelmen kívül hagytak, így sem a korabeli válságot, sem a teendőket nem a reálfolyamatoknak megfelelően definiálták.³

Ők – kissé leegyszerűsítve, de nem torzítva a valóságot – szimpla „szocializmus-kapitalizmus” cserében gondolkodtak, melynek során

² Lásd például: Gázsó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest; Somlai Péter (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina Kiadó, Budapest.

³ Lásd bővebben: Gázsó Ferenc – Laki László (2004): i. m. 13–20. o.

elégészesnek vélték, ha például az állami tulajdont magántulajdonra, a redisztribúciót piacra, az egypárti berendezkedést többpártira cserélik, mely lépésektől nem csupán gazdasági fellendülést, a „fejlett”, vagyis a „jóléti kapitalizmus” gyors kialakulását remélték egy ennek megfelelő demokráciával, de egyúttal minden korábbi gond és elmaradottság rapid megoldását is. Csakhogy a rendszerváltás időszakában a világgazdaság mozgásirányát és dinamikáját meghatározó trendeket már nem a joviális, az egyenlősítő és a demokratikus „jóléti kapitalizmus”, hanem a profit-maximalizáló, a polarizáló és a válságokkal terhes globalizáció folyamati uralták, következésképpen hazánkat már a globálkapitalizmus kilencvenes évekbeli új irányzatai tagolták be a nemzetközi gazdasági rendszerbe. Márpedig ezek a folyamatok az ország helyét a világgazdaság „fél-perifériáján” jelölték ki, ami aligha meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy hazánk – függetlenül az államszocialista berendezkedéstől – korábban is közepesen fejlett ország volt, s hogy ezen a pozíción a rendszerváltás önmagában mit sem változtatott.

Nézzük meg nagyon röviden – és ez a „másrészt” –, hogy vajon mit is jelent a globálkapitalista betagolódás és a „félperifériás” helyzet az ország gazdasági és társadalmi állapotára nézve.

A magyar gazdaságot a szakemberek változatlanul „duális”, vagyis dezintegrált gazdaságként írják le. Az elemzések szerint a magyar gazdaságnak van egy dinamikus fejlődő és nemzetközileg versenyképes része, melynek kizárólag külföldiek a tulajdonosai, és van egy vegyes, hazai és külföldi kézben lévő része, amely ehhez képest kevésbé versenyképes, és csak minimális növekedést mutat. Problémát okoz az is, hogy a két rész között az elmúlt másfél évtizedben nem alakult ki szerves gazdasági kapcsolat, vagyis a dinamikus és versenyképes rész megfelelő piaci kapcsolatok hiányában nem fejt ki „szívó hatást” a minimális növekedést mutató gazdasági szektorra.⁴ A piaci szektor ezen dualitásán túl a jelentős „szürke” vagy „fekete” gazdasággal is számolnunk kell, továbbá azzal is, hogy a tömeges munkanélküliség, az alacsony foglalkoztatottság, illetve az alacsony bérek és keresetek miatt a lakosság nagy tömegei – főként vidéken és a falvakban – rászorulnak-rákényszerülnek arra, hogy kiterjedt „naturálgazdálkodást” (önellátást) folytassanak. Ebben az értelemben tehát nem beszélhetünk egy akár csak viszonylag is egységes gazdaságról, amely képes lenne valamiféle egységes keretbe foglalni (integrálni) ezt a szférát.

Az ország területileg is egyfajta „megkettőzöttséget”, sőt, fragmentált állapotokat mutat, amelyek részben a külföldi beruházások sajátosságaihoz hozhatók összefüggésbe. A legfejlettebb országok ugyanis hazánk esetében is a fejlődő országokban szokásos beruházási gyakorlatot alkalmazták, amikor is a multinacionális vállalatok kizárólag az adott ország infrastruktúráisan legfejlettebb és a legjobb adózási feltételeket biztosító városaiban és körzeteiben telepedtek le. Ez szigetszerű beruházási gyakorlatot jelent, hiszen kizárólag az úgynevezett „kapuvárosokban” kerül sor beruházásokra, és ebből az ország más régiói és vidékei kimaradnak.

⁴ Lóránt Károly (2000): Tíz év túlzott áldozataiból tanulunk-e végre? Üzleti 7, 2000. június 3.

Így, miközben a beruházásokat hasznosító városokban és körzeteikben gazdasági fellendülés következik be, addig a beruházásokat nélkülöző megyékben, térségekben és településeken a gazdaság stagnálása, rosszabb esetben a leépülés állandósulása figyelhető meg. E folyamatok következményei jól lemérhetőek a megyék fejlettsége közti különbségekben: a fővárosban az egy főre jutó GDP az ezredfordulón durván 20 ezer dollár volt, a vele egy régiót alkotó Pest megyében már csak 9 ezer dollár, a közeli Nógrád megyében pedig csupán 6 ezer dollár, ami megegyezik a távoli Szabolcs-Szatmár-Bereg megye teljesítményével.⁵ Az ország területi szegmentáltságáról adnak hírt azok az adatok is, melyek szerint az ország területének alig több mint egytizede (13%) tartozik a „kiugróan fejlődő” térségek közé, és itt él a lakosság hatoda (17%), míg az ország területének kétötöde (38%), ahol a népesség közel egynegyede (23%) él, krízishelyzetben van. Ez utóbbi kistérségek válságáról beszélnek a szakemberek, amennyiben itt késik a gazdaság regenerálódása és új fejlődési pályára állása. A kutatások szerint a falusi területek egytizede sorolható a dinamikusan fejlődők közé, ahol a falusi lakosság egyötöde él, míg a községi területek több mint egyharmada (36%) krízishelyzetűnek minősíthető az ott élő szintén egyharmadnyi (32%) népességgel együtt. Ez utóbbian belül elkülöníthető egy közel 600 ezernyi népesség, amely már napjainkban is gettósodó falusi településeken él. A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az ország területi értelemben is jelentősen differenciált, fragmentált és persze polarizált képet mutat.⁶

Viszonylag egységes munkaerőpiacról szintén nem beszélhetünk, hiszen az államszocialista rendszer „első” gazdaság munkaerőpiaca – már amennyire az egységesnek volt tekinthető – a rendszerváltást követően szétesett, és számottevően eltérő állapotú és működési logikájú részpiacokra tagolódott. Az ún. kapuvárosokban és ezek körzetében a fellendülő piaczgazdaság kereslete, az igényessé váló képzettségi és munkakultúrabeli követelményei, növekvő bérei stb. szervezik a munkaerőpiacokat. A stagnáló körzetekben a minimális dinamikát mutató gazdaság már kevéssé közvetít kihívásokat, a krízishelyzetben lévő térségekben pedig sokak számára már munka sincs. Emiatt a munkaerőpiac egyfajta hivatalos megkettőzöttségével is számolnunk kell. Ezen azt értjük, hogy miután a tartós munkanélküliek jelentős részére nem lehet ráfogni, hogy nem akar dolgozni – hiszen elhelyezkedésében csupán a munkahelyek hiánya akadályozza –, addig a helyi munkaügyi hivatalok kénytelenek számukra egy új munkaerőpiacot nyitni (pl. közmunka, közhasznú munka formájában), ahol a két segély-jogosultság közti időre a foglalkoztatottságukról gondoskodnak. Ezt a szakemberek – némileg szépítve – másodlagos munkaerőpiacnak hívják, mi – kissé nyersebben – kényszerfoglalkoztatottságnak nevezzük. Ezt a munkaerő-piaci szegmenseket ugyanis magának az újkapitalista berendezkedésnek a működésmódja hozta létre a hiva-

5 Fóti Klára (szerk.) (2003): A szegénység enyhítéséért – helyzetkép és javaslatok. Országjelentés a „humán-fejlettségről”, 2000–2002. MTA Világgazdasági Kutatóintézet – United Nations Development Programme, Budapest, 25. o.

6 Kovács Katalin (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In: (Bognár László – Csizmadya Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea szerk.): Falupolitikák. Ú.M.K. – MTA SZTAKI, Budapest, 141–152. o.

talos mellett, ilyenformán (jobb híján) sokkal inkább kényszerből funkcionál, mint a hivatalos munkaerőpiacra történő visszavezetés vagy felkészítés előszobájaként.⁷

Az elmondottak ismeretében aligha meglepő, ha a magyar társadalmat mint egy polarizált és fragmentált társadalmat írjuk le. A szociológusok abban egyetértenek,⁸ hogy a társadalmi hierarchia tetején egy vékony, mindössze 5–7 százaléknyi csoport található, amely a hazai erőforrások jelentős súlya felett rendelkezik, és erre alapozva sikeresen tudott integrálódni a globalizációs folyamatokba. Ezt kiegészíti egy 10–15 százaléknyi „felső középosztálybeli”, ők együttesen jelenítik meg a rendszerváltás nyerteseit. Alattuk egy 30–40 százaléknyi népesség található, melynek a helyzete részben javult, részben romlott, alapjaiban azonban nem változott. Legalul pedig a lakosság jelentős hányadát magában foglaló depriváltak és szegények szintén differenciált – „nyomorban élők”, „átmenetileg szegények”, „lecsúszással fenyegetett szűkölködők” stb. – csoportjai helyezkednek el. Ez utóbbi népes társadalmi rétegekkel és csoportokkal nem csupán az a gond, hogy hiányoznak számukra a szükséges erőforrások, hanem az is, hogy alig, vagy egyáltalán nem integrálódnak a gazdaságba és a társadalomba. Legszembeötlőbb csoportjaikat a marginalizálódtak jelenítik meg, azok, akik tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, oda nem képesek visszakerülni, vagy nem tudnak megkapaszkodni, alacsony iskolázottságúak és munkakultúrájúak, és átmeneti vagy eseti foglalkoztatottságukról jó esetben a másodlagos munkaerőpiac gondoskodik. Ők azok, akiket a társadalom „alján”, „kívül” vagy „alatt” helyeznek el a szociológusok, és egyes csoportjaik esetében „gettósodásról”, „kizártságról”, „mélyszegénységről”, illetve a cigánység kapcsán „etnikai” problémákról is szó esik.⁹

Az elmondottak ismeretében – végül – azt is hangsúlyoznánk, hogy a magyar társadalomról, mint viszonylag is egységes, nagyjából egy irányba mozgó és az integráció irányzatát mutató entitásról pillanatnyilag nem beszélhetünk. Az ország bizonyos térségeiben és településeiben a megkettőződött (többszöröződött) gazdaság, foglalkoztatottság és társadalom előnyei kapcsolódnak össze, máshol mindezek hátrányai halmozódnak, megint máshol az előnyök és a hátrányok valamiféle kiegyenlí-

7 Lásd például: Laky Teréz (2004): A magyarországi munkaerőpiac 2004. OFA, Budapest.

8 Lásd például: Bogár László (2000): A gazdaságpolitika és a magyar XXI. század. Üzleti 7, Budapest, 2000. március 13; Ferge Zsuzsa (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. Szociológiai Szemle, 2002/4; Gázsó Ferenc (2001): a társadalmi szerkezetváltás trendjei. In: (Földes György – Inotai András szerk.): A globalizáció kihívásai és Magyarország. Napvilág Kiadó, Budapest; Kolosi Tamás (2000): A terhes babapiskóta. Osiris Kiadó, Budapest.

9 Lásd például: Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2004): Szegénység és kirekesztés gyermekkorban. In: A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata. KSH, Budapest; Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Szociális Szakképzés Könyvtára, Budapest; Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről. Info-Társadalomtudomány, 54. sz.; Havas Gábor – Kemény István (1995): A magyarországi romákról. Szociológiai Szemle, Budapest, 1995/3; Ladányi János – Szelényi Iván (2003): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest; Laki László (1997): A munkaerőpiacról tartósan kiszorult falusi munkanélküliek helyzete. Struktúra-Munkaügyi Kiadó, Budapest; Spéder Zsolt (2001): Gyerekek és gyerekes családok szegénysége Magyarországon. Info-Társadalomtudomány, 54. sz.

tődése érzékelhető, amely azonban csupán az állapotok dinamikus változatlanóságát biztosítja.

A vázoltak tehát egyértelműen arra utalnak, hogy hazánkban különféle gazdaság- és társadalomszerveződési formák egymás mellett élésével kell számolnunk, és ezek az ott élő népesség – ide értve a fiatalokat is – és generációs intézményrendszer számára olykor nagyon is eltérő feltételeket és körülményeket biztosít a megélhetés, a társadalmi felkészítés és beilleszkedés szempontjából. Kissé nyersen fogalmazva: a főváros elit kerületeire jellemző generációs reprodukció már a slemesedő budapesti kerületekben sem igazán „érvényes”, a „krízishelyzetben” lévő baranyai, borsodi, somogyi vagy szabolcsi kistérségek településein pedig teljességgel hasznavehetetlen. Így, ha valamennyire megbízható és használható képet szeretnénk kapni egy-egy térségről – és működésében – is elkülönülő gazdasági-társadalmi szerveződésformáról, akkor ott vizsgálatokat szükséges végezni.

Nos, mi arra vállalkoztunk, hogy kutatást végzünk több lemaradó (krízishelyzetben lévő) kistérségben, feltérképezendő az ott élő 14–17 éves fiatalok iskolai teljesítményét, továbbtanulási törekvéseit, családi hátterét, az őket nevelő háztartások összetételét, anyagi helyzetét, iskoláztatási gondjait, és a gyerekek jövőjével kapcsolatos szülői elképzeléseket és várakozásokat. Az itt közölték egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye két kistérségében – összesen 18 községben és két kisvárosban 1100 fős mintán – lebonyolított vizsgálat eredményeit igyekeznek összefoglalni, természetesen a teljesség igénye nélkül. Egészen pontosan itt a generációs intézményrendszer egyetlen elemére, a családra összpontosítottunk, és a jelzett 14–17 éves fiatalokat felnevelő család-háztartások helyzetének néhány jellemzőjét kívánjuk bemutatni.

A szülői nemzedék munkaerő-piaci helyzete

Adataink szerint a vizsgált kistérségekben élő fiatalok szülői nemzedékének a legfőbb jellemzője a társadalmilag szervezett munkaerőpiacról kiszorultak magas aránya, és ellenkezőleg, a hivatalos munkaerőpiacon foglalkoztatottak alacsony szintje.

Kezdjük az utóbbiakkal. Mint a következő táblázat is mutatja az apák 53 százaléka volt állásban, vagyis dolgozott teljes munkaidőben (52%), részmunkaidőben (1%), illetve segítő családtagként a vizsgálat idején. Tehát ők jelenítették meg a munkaerőpiacon hivatalosan és valamennyire is tartósan jelen lévő foglalkoztatottakat a térségben. Rajtuk kívül még az apák 3 százaléka jelezte, hogy alkalmi munkából él. Bár őket nem tekintjük a hivatalos munkaerőpiac részeseinek, a foglalkoztatottak aránya velük együtt sem éri el a háromötödöt (56%).

Az anyák esetében még a fentieknél is alacsonyabb foglalkoztatottságot regisztrálhatunk: teljes munkaidőben dolgozik 45 százalékuk, részmunkaidőben 2, segítő családtagként pedig 1,5 százalékuk. A hivatalos munkaerőpiacon így az érintettek fele sincs jelen (48%), és ha a magukat alkalmi munkásnak minősítőket is ide soroljuk, a foglalkoztatottak aránya épp hogy súrolja az 50 százalékot.

TANULMÁNYOK

A szülői nemzedék foglalkoztatottsági szintje tehát alacsonynak mondható, főként, ha számításba vesszük, hogy a zömében a foglalkoztatás szempontjából „legjobb korban” lévő, 35–55 éves korosztályokról van szó.

Másfelől tény, hogy meglehetősen magas a munkaerőpiacról részlegesen vagy tartósan kiszorultak súlya a szülői nemzedékekben. Őket a lehető legnagyobb differenciáltsággal igyekeztünk regisztrálni: a „munkanélküli járadékostól” a „járadék nélküli munkanélkülig”, a „háztartásbelitől” a „rokkantnyugdíjasig” stb. tart a skála. Arányuk az apák esetében eléri a 40, az anyák esetében pedig az 50 százalékot.

1. táblázat Az apák megoszlása jelenlegi társadalmi státusuk szerint, a lakóhely nagysága szerinti bontásban (százalékban)

Társadalmi státus	1000 fő alatti település	1001–2000 fős település	2001–5000 fős település	Város	Összesen
ismeretlen	4,9	4,8	4,1	9,0	5,4
teljes munkaidőben dolgozik	43,6	47,2	51,6	64,7	51,5
részmunkaidőben dolgozik	2,2	1,8	0,8	0,5	1,3
segítő családtag	–	–	1,1	–	0,4
alkalmi munkás	1,8	4,1	3,5	1,8	2,9
munkanélküli járadékos	3,6	3,7	3,2	5,0	3,8
közhasznú foglalkoztatott	4,9	1,5	3,0	0,5	2,5
képzésben vesz részt (munkaügyi központ szervezésében)	–	0,4	0,6	–	0,3
háztartásbeli, otthon van	–	0,8	0,6	–	0,3
gyesen, gyeden, gyeten van	0,9	0,8	0,6	–	0,6
rokkant nyugdíjas, nyugdíjas	16,9	16,2	12,3	12,6	14,3
szociális segélyezett	13,8	10,3	10,3	1,8	9,3
járadék nélküli munkanélküli	3,1	–	1,6	–	1,2
egyéb	0,3	0,3	0,8	–	0,5
meghalt	4,0	8,1	5,9	4,1	5,7
Összesen	100	100	100	100	100

Az adatok tanúsága szerint a munkaerőpiacról kiszorult apák állapotukat tekintve három jellegzetes státus-csoport köré szerveződnek. Egyfelől a hivatalos munkanélküliek valamelyik csoportjába tartoznak, „járadékosok”, „közhasznú foglalkoztatottak” és néhányan a munkaügyi központ által szervezett átképzésben vesznek részt. Egy kisebb részük nem hivatalos munkanélkülinek tekinti magát (1%), összességében 8 százalékos súlyt képviselnek.

Másfelől a „szociális segélyezettek” 9 százalékos aránya érdemel figyelmet. Jelentős részük szintén a hivatalos munkanélküliek közé sorolódik, hiszen e segélyezési formára elsősorban azok jogosultak, akik önhibájukon kívül nem dolgoznak. A munkaügyi szervezettel tartják a kapcsolatot, készek munkába állni, azonban különféle okok miatt – munkahelyek hiánya, a tömeges közhasznú foglalkoztatás szüneteltetése, alacsony iskolázottság stb. – nem tudnak elhelyezkedni. És persze vannak köztük „elesettek” is, akik a hivatalos munkaerőpiacon, annak egy kicsit

is igényesebb szegmensében már nem állják meg a helyüket, maguk is segítségre szorulnak a megélhetésüket biztosítandó, miközben iskolás korú gyerekeikről is gondoskodniuk kéne.

A harmadik státus-csoportot az inaktív keresők alkotják: döntően a rokkant nyugdíjasok (13%), néhány nyugdíjossal (1%) kiegészülve. Annak, hogy a térségben ilyen magas a rokkantossítottak aránya, nyilván nyomós okai lehetnek, mivel a környéken olyan veszélyes üzem vagy gyár, amely a leszázalékoltakat ilyen arányban termelné ki, ismereteink szerint nincs. Jóllehet más kutatásokból tudjuk, hogy az orvosok szerint a falusi lakosság évtizedes önkizsákmányoló és egészségtelen életvitele oly mérvű fizikai-idegi-szellemi elhasználódással jár, hogy 50–55 éves kor körüli leszázalékolásuk igazán nem túlzás, ennek a térségben kimutatható, tömeges előfordulása mégis elgondolkodtató. Nyilván ebben az esetben is a munkaerő-piaci nyomás mérsékléséről van szó. Vagyis arról, hogy a pangó-leépülő helyi munkaerőpiacokon a kínálatot a leszázalékolás útján is igyekeznek csökkenteni. Azt persze minden érintett tudja – a leszázalékolt is, a törvényhozók is, a helyi önkormányzat, a munkaügyi központ és az orvos is –, hogy a probléma ezzel sem oldódott meg, csak más dimenzióba került, hiszen a rokkantnyugdíjból megélni sem nagyon lehet, nem egy családot eltartani, és a gyerekeket versenyképes felkészítést biztosító oktatásban-képzésben részesíteni. Ily módon a leszázalékoltak szinte automatikusan visszakényszerülnek a munkaerőpiacra, miután azonban annak a helyi szürke vagy fekete szegmensében jelennek meg és jelentenek kínálatot, hivatalosan nem foglalkoznak velük.

És végül az adatok arra is felhívják a figyelmet, hogy az apák nemzedékének egy része (6%) azért hiányzik a munkaerőpiacról, mert meghalt. Hangsúlyoznánk, nem idős, a nyugdíjkorhatárt betöltött férfiakról van szó, hanem arról a fiatal középnemzedékről, amelynek zömében 10 és 20 év közötti gyerekeiről kéne gondoskodnia.

A munkaerőpiacról kiszorult vagy oda bekerülni sem tudó anyák négy jelentősebb státus-csoportba sorolhatók. Egy kisebb csoportjuk hivatalosan munkanélküli (6%), további egy százalékuk pedig „járadék nélküli munkanélkülinek” tartja magát. A munkanélküliek aránya így összességében 7 százalékra tehető. Egytizedük rokkantnyugdíjasként a férfiakhoz hasonlóan elhagyta a hivatalos munkaerőpiacot, további egytizedük (11%) szociális segélyben részesül. A negyedik státus-csoportot a háztartásbeliek alkotják, arányuk eléri a 10 százalékot. A felsoroltakon kívül az anyák több mint egytizede (11%) gyesen, gyeden vagy gyeten van, és bár őket nem soroltuk a munkaerőpiacot önként vagy kényszerből elhagyók közé, közülük számosan munkát vállalnának, ha erre lenne módjuk.

Fontos tény, hogy a szülői nemzedék munkaerő-piaci helyzete a lakóhely nagysága szerint jelentős differenciáltságot mutat. Meglehetősen karakterisztikus különbségekről van szó, amelyek nem csupán a városok – a városnak minősített települések – és a községek közt húzódnak, hanem az aprófalvak és a népesebb községek közt is kimutathatók.

Ugyanis amíg a kistérségek városaiban az apák mintegy kétharmada (65%) dolgozott teljes munkaidőben, addig a 2001–5000 fős községekben

TANULMÁNYOK

alig több mint a fele (52%), az 1001–2000 fős falvakban már csak 47 százaléka, az aprófalvakban pedig még ennél is kevesebben (44%).

Az adatok mindenesetre arról árulkodnak, hogy még a lemaradó kistérségekben is léptékekkel jobb elhelyezkedési lehetőségeket nyújtanak a városi települések (65%), mint a községek (44–52%) a hivatalos munkaerőpiacra való bejutás és a teljes munkaidős állások megszerzését illetően. És arról is árulkodnak, hogy a 2000 fő alatti kis- és aprófalvakban a munkaerő-kereslet olyan alacsony (44–47%), hogy az érintett férfiak felének sem kínálnak viszonylagos biztonságot adó álláslehetőségeket.

Jól látható az is, hogy a kisvárosok relatíve magas foglalkoztatottsági szintje merőben más eszköztár mozgósítását kívánja meg a munkaügyi szervezettől és a helyi önkormányzattól, mint az ennél jóval alacsonyabb foglalkoztatottságot mutató falusi településeken. Úgy tűnik, hogy bár a rokkantosság intézményével e kisvárosokban is hasonló mértékben élnek (13%), mint a községekben (12–17%), a szociális segélyezésre kevésbé van szükség (2%), és mintha a hivatalos és nem hivatalos munkanélküliség is némileg alacsonyabb (7%) lenne. Ezzel szemben a községekben az alacsony foglalkoztatottságot ellensúlyozásaképpen a leszázalékoltak magas aránya (12–17%) mellett sokan szorúlnak szociális segélyekre (10–14%), továbbá a tényleges munkanélküliek – ide értve a hivatalos munkanélkülieken túl a járadék nélkülieket és az alkalmi munkásokat is – súlya eléri a 10–13 százalékot.

Az anyák nemzedéke esetében a lakóhely nagysága az apákéhoz hasonlóan karakteres különbségeket mutat a foglalkoztatottságot illetően. Az alábbi táblázat arról tanúskodik, hogy míg a lemaradó kistérségek városaiban az anyáknak több mint a fele (53%) rendelkezik teljes munkaidős állással, és további 4 százaléka talán ennek megfelelő segítő családtagi státussal, addig az 1001–2000 fős kisközségekben már csupán kétötöde (41%), az aprófalvakban pedig mindössze alig több mint a harmada (36%). Ez utóbbi településeken kialakult állapotok tragikusságát jelzi, hogy a vizsgált 14–17 évesek szülői közül az anyák nemzedékének csak harmada (34%) dolgozik teljes munkaidős állásban, és ha a részmunkaidőben dolgozókat (2%), valamint a segítő családtagokat (2%) is hozzájuk vesszük, az aprófalvakban akkor sem éri el a kétötödöt (38%) a foglalkoztatottak aránya. Ilyen körülmények között aligha csodálkozhatunk azon, hogy a szociális segélyezettek (14%), a rokkant nyugdíjasok (13%) és a ténylegesen munkanélküliek (11%) együttes aránya eléri a foglalkoztatottakét, a háztartásbeliekkel (13%) kiegészülve pedig eléri az érintett női népesség felét. Röviden: az aprófalvakban – és az 1001–2000 fős településeken – az anyák nemzedékének többsége a munkaerőpiacról részlegesen vagy tartósan kiszorultak közé tartozik, vagyis az itt élő 14–17 éves fiatalok zöme olyan családban nő fel, ahol az számít kivételes állapotnak, ha az anya állásban van.

2. táblázat Az anyák megoszlása jelenlegi társadalmi státusuk szerint, a település nagysága szerinti bontásban (százalékban)

Társadalmi státus	1000 fő alatti település	1001–2000 fős település	2001–5000 fős település	Város	Össze- sen
ismeretlen	1,4	1,2	0,3	–	0,6
teljes munkaidőben dolgozik	34,3	41,3	49,2	53,4	45,0
részmunkaidőben dolgozik	2,2	1,1	1,9	1,4	1,7
segítő családtag	1,8	0,7	0,5	3,6	1,5
alkalmi munkás	–	1,5	1,6	0,9	1,1
munkanélküli járadékos	4,4	1,8	2,7	5,0	3,3
közhasznú foglalkoztatott	4,4	2,6	2,7	05,	2,6
képzésben vesz részt (munkaügyi központ szervezésében)	–	–	0,3	–	0,1
háztartásbeli, otthon van	13,3	8,1	9,7	7,7	9,7
gyesen, gyeden, gyeten van	8,9	15,9	10,0	10,4	11,3
rokkantnyugdíjas, nyugdíjas	12,9	11,0	7,0	10,1	9,8
szociális segélyezett	13,8	12,2	9,5	7,1	10,6
járadék nélküli munkanélküli	2,2	0,4	2,4	–	1,4
egyéb	0,4	–	0,8	–	0,3
meghalt	–	2,2	1,4	–	1,0
Összesen	100	100	100	100	100

A szülők iskolázottsága

A vizsgált 14–17 éves fiatalok szülői nemzedékét az alacsony iskolázottság jellemzi. Megállapításunkat kettős értelemben használjuk. Egyrészt hagyományosan, vagyis azokat soroljuk ide, akik csupán alapiskolai végzettséggel rendelkeznek, vagy azzal sem. E besorolás szerint – lásd a következő táblázatokat – az apák több mint egyötöde (22%) tekinthető alacsony iskolázottságúnak, míg az anyák több mint egyharmada (36%). Tekintettel arra, hogy ehhez az iskolázottsághoz semmiféle szakismeret sem társul – sőt, többnyire az írni és olvasni tudásnak is csak a minimuma, ami kizárja a valamennyire is igényes átképzésbe való bevonásukat – munkaerő-piaci alkuhelyzetük rendkívül rossz. A helyi munkaerőpiacon ismeretében joggal állítható, hogy ilyen létszámú iskolázatlan és szakképzetlen munkaerő iránt nincs kereslet, még a mezőgazdaságban is döntően csak a csúcsmunkák idején (pl.: gyümölcsszedés), néhány hétig.

TANULMÁNYOK

3. táblázat Az apák megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint, a település nagysága szerinti bontásban (százalékban)

Atelepülés nagysága	Ismeretlen	Befejezetlen általános	Befejezett általános	Szakképző szakiskola	Gimnázium	Szakközépiskola, technikum	Főiskola	Összesen
1000 fő alatti	8,4	3,1	22,2	47,1	3,6	9,3	5,3	100
1001–2000 fős	11,8	3,0	21,1	50,9	5,5	6,2	1,5	100
2001–5000 fős	9,1	1,6	18,4	51,4	4,6	10,3	4,6	100
Város	10,9	2,7	15,4	30,8	10,9	14,5	14,8	100
Összesen	10,0	2,5	19,2	46,2	5,9	10,1	6,1	100

Másrészt ma már a szakképzőt végzetek egy része is alacsony iskolázottságúnak számít, tekintettel arra, hogy a rendszerváltást követően az ebben az iskolatípusban korábban szerzett ismeretek és/vagy bizonyítványok leértékelődtek. Ennek az az oka, hogy a kilencvenes években rengeteg olyan üzemet zártak be vagy építettek le a környéken is, melyek a hetvenes-nyolcvanas években végzett szakképzőket nagy létszámban alkalmazták. A bezárásokkal és felszámolásokkal egyúttal megszűnt az a technika-technológia is, amely az adott ismeretekkel rendelkező szakképzőket igényelte, így tudásuk is elavultnak számít a munkaerőpiacon. Az érintettek helyzetét rontja, hogy ez az iskolázottság néhány évtizeddel korábban mobilitást biztosított tulajdonosaiknak, és az ezzel betölthető szakképző munkakörök pedig társadalmi presztízszt, így munkahelyük elvesztését, bizonyítványuk leértékelődését és használhatatlanná válását, alkupozícióik jelentős beszűkülését stb. sokan lecsúszásként élték át. A vázolt folyamatok láthatóan tömegeket érintettek, mivel az apák nemzedékében a szakképzőt végzetek aránya messze a legmagasabb (46%), de az anyák körében is jelentős súlyt képviselnek (24%).

4. táblázat Az anyák megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük szerint, a település nagysága szerinti bontásban (százalékban)

Atelepülés nagysága	Ismeretlen	Befejezetlen általános	Befejezett általános	Szakképző szakiskola	Gimnázium	Szakközépiskola, technikum	Főiskola	Összesen
1000 fő alatti	2,7	6,2	39,1	18,7	12,9	14,2	6,2	100
1001–2000 fős	4,1	2,6	35,8	27,7	16,2	8,5	5,2	100
2001–5000 fős	2,2	4,1	31,6	27,8	12,2	12,1	10,0	100
Város	0,9	2,7	20,8	20,4	24,9	12,2	18,1	100
Összesen	2,5	3,9	32,0	24,4	15,9	11,7	9,6	100

Az apák és az anyák nemzedékének iskolázottsága számottevő szerkezeti eltérést mutat. Az apák csaknem fele – mint jeleztük – szakmunkásképzőt végzett, és az ennél alacsonyabb (21%), illetve magasabb iskolázottságúak (22%) aránya nagyjából azonos. Ettől eltérően az anyák körében feltűnően magas az általános iskolát végzettek vagy az azt sem befejezők aránya (36%), ugyanakkor ugyanennyien érettségiztek (27%), illetve szereztek felsőfokú (10%), elsősorban főiskolai végzettséget.

Az iskolázási szokások – kihívások, ösztönzések és kényszerek – másként alakultak a kistérségek falvaiban, és másként a városias településeken. Az apák nemzedéke esetében a karakteres különbségek a városok és a községek között rajzolódnak ki. Nem elsősorban az alapiskolát vagy azt sem végzettek és az ennél magasabban iskolázottak között húzódik a lényeges törés, hanem a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők, illetve az érettségizettek és diplomások között. Vagyis míg a városokban az érettségizett és a diplomás apák dominálnak (40%), már a szakmunkásképzőt végzettekhez képest (31%) is – persze nem jelentéktelen arányú alacsony iskolázottságúval (18%) kiegészülve –, addig a községekben még a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők súlya a legmagasabb (47–51%), a városokhoz viszonyítva fele annyi (18–20%) érettségizettel és diplomással, és némileg magasabb alacsony iskolázottal (24–25%) kiegészülve.

Az anyák körében szintén a városok és a községek között húzódik a törés az iskolázottságot illetően. Az előbbi településtípuson az érettségizettek és diplomások aránya megközelíti a háromötödöt (55%), ami azonban nem a szakmunkás bizonyítványt szerettek magas arányával párosul, hanem legalább ilyen arányban az alapiskolát vagy azt sem végzettek (23%) súlyával. Másként fogalmazva: a kistérségek városaiban is nagyon magasnak mondható az alacsony iskolázottsággal bíró anyák aránya.

A községekben az érettségizettek és diplomások súlya (30–33%) léptékekkel alacsonyabb mint a városokban (55%), igaz, ez a szakmunkásképzőt végzettek városokban észlelt magasabb arányával párosul (19–28%), a képet azonban lerontja az alapiskolát és azt sem befejezettek rendkívül magas (36–45%) aránya. Úgy tűnik, hogy az aprófalvakat még napjainkban is ez utóbbiak, vagyis az iskolázatlan és képzetlen anyák nemzedéke dominálja, amennyiben a 45 százalékos arányukat meghatározónak tekintjük.

A szülői nemzedék kapcsán nem érdektelen az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci alkupozíciók közti összefüggésre is kitérni. A jobb áttekinthetőség okán mind a státus-csoportok, mind az iskolázottság tekintetében összevonásokkal éltünk. A „hivatalosan dolgozik” csoport a „teljes- és részmunkaidőben dolgozókból” és a „segítő családtagokból” áll. A „ténylegesen munkanélküliek” csoportjába a hivatalosan számon tartott munkanélkülieken túl az „alkalmi munkából élők” és a „járadék nélküli munkanélküliek” is beletartoznak. A rokkant nyugdíjasok közé soroltuk a nyugdíjasokat. Az elemszámok okán összevontuk a „befejezett és befejezetlen” alapiskolai végzettséggel rendelkezőket, a férfiak esetében pedig a gimnáziumot, szakközépiskolát és technikumot végzetteket „érettségizett” néven összesítettük.

Mint az alábbi táblázat is mutatja, a hivatalos munkaerőpiacon bent

TANULMÁNYOK

lévő apák iskolázottsági szerkezete jelentősen eltér az onnan önként kilépett vagy kényszerűen kiszorult státusban lévőkétől.

5. táblázat A különböző státusú apák megoszlása, legmagasabb iskolai végzettségük szerint (százalékban)

Társadalmi státus	Ismeretlen	Befejezett és befejezetlen általános	Szakmunkásképző, szakiskola	Érettségit adó középiskola	Főiskola, egyetem,	Összesen
hivatalosan dolgozik	0,2	10,0	55,3	23,9	10,5	100
ténylegesen munkanélküli	–	45,7	45,7	8,6	–	100
rokkantnyugdíjas	0,6	40,6	42,6	13,6	2,6	100
szociális segélyezett	3,0	49,5	44,5	3,0	–	100

A hivatalos munkaerőpiacon szereplők harmada (34%) érettségizett és diplomás, több mint fele (55%) szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik, míg az alapiskolát vagy azt sem végzettek aránya mindössze 10 százalék. Ettől eltérően a tényleges munkanélküliek és a szociális segélyezettek nagyjából egyenlő arányban oszlanak meg a befejezett és befejezetlen általánost (46–50%) és a szakmunkásképzőt végzettek (45–46%) között, míg köztük a magasabban iskolázottak súlya 10 százalék alatti. Bár a rokkantnyugdíjasok megoszlása is ez utóbbiakéhoz hasonló, körükben az érettségizettek és diplomások aránya némileg magasabb: megközelíti az egyhatedet (15%).

A hivatalos munkaerőpiacon bekerült anyák iskolázottsága szintén jóval kedvezőbb szerkezetet mutat, mint az oda bekerülni nem tudóké és a kiszorultaké. Számszerűen: amíg az előbbieket kétötöd (40%) érettségizett, közel egyötöd diplomát szerzett, további negyede (27%) szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik és az alacsony iskolázottságúak aránya körükben mindössze 15 százalék, addig a rokkant nyugdíjasok, a háztartásbeliek a gyesein és gyeden lévők csoportjaiban vagy a szociális segélyezettekében éppen az alapiskolát vagy azt sem végzett alacsony iskolázottságúak dominálnak a maguk 53–66 százalékos arányukkal. Az adatok arra is utalnak, hogy bár a ténylegesen munkanélküliek közt sem kevés az alacsony iskolázottságú – arányuk eléri a kétötödöt –, a munkaerőpiacon való visszakerülést láthatóan az iskolázottabbak és szakképzettek ambicionálják, hiszen az érettségizettek és diplomások aránya meghaladja az egynegyed (27%), a szakmunkásképzőt végzetteké pedig megközelíti az egyharmadot (32%). (Az adatok arra is felhívják a figyelmet, hogy a gyesein-gyeden lévő anyák körében feltűnően magas az alapiskolát vagy azt sem végzettek súlya – az érintettek kétharmada (66%) sorolódik ide – többek közt jelezve munkaerő-piaci alkupozícióik gyengeségeit és alternatíváik korlátozottságát.)

6. táblázat A különböző státusú anyák megoszlása, legmagasabb iskolai végzettségük szerint (százalékban)

Társadalmi státus	Ismeretlen	Befejezett és befejezetlen általános	Szakképző, szakiskola	Gimnázium	Szak-középiskola, technikum	Főiskola, egyetem,	Összesen
hivatalosan dolgozik	0,2	14,7	26,9	21,8	18,0	18,4	100
ténylegesen munkanélküli	1,1	40,2	31,5	15,2	8,7	3,3	100
rokkant-nyugdíjas	1,9	60,7	16,8	11,3	6,5	2,8	100
szociális segélyezett	1,7	53,1	27,8	10,4	7,0	–	100
háztartásbeli	1,9	62,9	20,0	7,6	6,6	1,0	100
gyes, gyed, gyet	1,7	65,8	17,9	10,6	2,4	1,6	100

Mindent egybevéve megállapítható, hogy a vizsgált kistérségben kialakult munkaerő-piaci helyzet nem csupán az alapiskolát vagy az azt sem végzeteket minősíti alacsony iskolázottságúaknak, hanem a szakmunkásképzőt végzetek jó részét is, tekintettel arra, hogy a munkaerőpiacról kiszorult csoportoknál mind az apák (42–46%), mind az anyák (18–33%) körében magas az ebben az iskolatípusban végzetek aránya.

Bérek, keresetek és a család-háztartások bevételei

A vizsgálat során számos módon próbáltunk adatokat gyűjteni a család-háztartások anyagi helyzetéről, jövedelemforrásairól, a keresők számáról, a bérek és keresetek nagyságáról, a megélhetéssel kapcsolatos gondokról vagy e gondok megítéléséről. Tekintettel arra, hogy általában sem a dolgozók, sem a háztartásvezetők nem szívesen beszélnek béreikről vagy a családi bevételekről, nem is erőltettük, hogy a mindenképpen válaszoljanak a kényes vagy annak tekintett kérdésekre. Továbbá azt is rábíztuk a válaszadókra, hogy adott esetben pontosan megnevezik-e bevételeiket, avagy élnek az általunk felkínált lehetőséggel, amely megelégedett a bizonyos – 100 ezer forintig 10 ezer, e felett pedig 20–25 ezer forintoként növekvő – összeghatárok közti jelöléssel. Eljárásunkból látható, hogy elsősorban a kistérségekben vizsgált népesség béreinek és jövedelmeinek szerkezetére és szerveződésére voltunk kíváncsiak, melyek véleményünk szerint ebben a formában is megbízható képet nyújtanak a helyi munkaerőpiacokon kialakult állapotokról és a lakosság megélhetési viszonyairól.

Az adatok tanúsága szerint a család-háztartások feltérképezése során kérdést tettünk fel az állásban lévő családtagok havi kereseteire nézve, azt tudakolva, hogy fizetéskor mennyi pénzt visznek haza. A néhány százaléknyi (4%) válaszmegtagadón túl a bérezési szerkezet az alacsony-

TANULMÁNYOK

keresetűek dominanciáját mutatja. Azt, hogy a hivatalos munkaerőpiacon foglalkoztatottak negyedének (26%) a havi nettó bére 50, további ötödének (19%) pedig 60 ezer forint körül (51–60 ezer között) alakult; vagyis a keresőknek csaknem a fele (45%) havonta 60 ezer forintot vagy ennél kevesebbet visz haza. A 61–70 ezer forint közt keresők súlya hetednyi (14%), összességében tehát havi 70 ezer forintot meg nem haladó összeget kap kézhez a dolgozók mintegy háromötöde (59%). A bérezési szerkezetre jellemző, hogy a fentieknél jobban keresők tizede (11%) 71 és 80 ezer, további hetede (14%) pedig 81 és 100 ezer forint közötti összeg felett rendelkezik, következésképpen a „jól”, vagyis a 100 ezer forintnál többet keresők aránya alig haladja meg az egytizedet (11%). (Összehasonlításként: a 2003. évi magyar nettó kereset 88 700 Ft/fő/hó volt.)

A válaszok alapján kirajzolódó kép alátámasztja a munkaügyi szakemberek és korábbi kutatásaink azon tapasztalatait, melyek szerint a hazai munkaerőpiac jelentősen szegmentált, és a magas munkanélküliség sújtotta, viszonylag zárt helyi piacokon a bérek és keresetek a minimálbér körül szerveződnek. Nincs tehát mit csodálkozni azon, hogy a vizsgált kistérségekben a hivatalos munkaerőpiacon megszerezhető havi jövedelmek a többség számára a minimálbér körüli, vagy az azt mindössze 10–20 ezer forinttal meghaladó összeget jelentik csupán. Mindezek előrevetítik azt a problémát, hogy nem is olyan kézenfekvő azt feltételezni a hivatalos munkaerőpiacon való jelenlétről és munkavállalásról, hogy az a család-háztartások jövedelmi helyzetében és megélhetésében minőségi ugrást jelentene, a korunk modernizációs kihívásaival történő lépéstartást illetően.

A család-háztartások bevételi forrásai elsősorban a bérek és fizetések köré szerveződnek, hiszen a háztartásvezetők több mint háromötödének (63%) az állítása szerint családja legfőbb bevételei innen származtak. A térség foglalkoztatottsági adatai ismeretében aligha meglepő, hogy jelentős azoknak a családoknak az aránya is, melyekben valamilyen állami járadék tölti be a legfontosabb jövedelemforrás szerepét: a rokkantsági nyugdíj (7%), a családi pótlék (7%), a rendszeres szociális segély (5%), a gyás, gyed, gyet (4%), a munkanélküli járadék (3%), vagy az árvaellátás (1%). És végül jelezzük, hogy a háztartások 6 százaléka a bevételeit tekintve döntően a maga által működtetett vállalkozás hozadékára támaszkodik.

A második legfontosabb bevételi forrás szerepét alapvetően a különféle jogcímenek megszerezhető állami járadékok jelentik: a családi pótlék (59%), a rokkantnyugdíj (9%), a rendszeres szociális segély (6%), a gyás stb. (3%), az árvaellátás (3%), vagy a nyugdíj (3%), illetve egy kisebbségnél az alakalmi munka (4%), a mezőgazdasági kistermelés (2%), vagy a vállalkozás (4%).

A háztartások fele havonta 100 ezer forint alatti összeg felett rendelkezik – többségük (30%) bevételei 80 ezer forint alatt maradnak –, míg a családok másik fele 100 ezer forint feletti összegből gazdálkodhat, zömük (29%) 101 és 150 ezer forint közti összegből. (Lásd a következő táblázatot)

A keresők száma és a háztartások bevételeinek nagysága közti össze-

függést nem szükséges bővebben bizonygatni. (A „kereső” itt a hivatalos munkaerőpiacon foglalkoztatott családtagot jelenti.)

A dataink szerint – és ez az eddig vázoltak ismeretében ugyan nem meglepő, de a vizsgált kistérségek lakosságának állapotát hazai és európai összehasonlításban minősítve lesújtó – a 14–17 éves fiatalok egynegyede (25%) olyan háztartásban él, ahol nincs a hivatalos munkaerőpiacon dolgozó családtag, és további mintegy kétötöde (38%) is olyanban, ahol csupán egyetlen kereső van. Ha korunk modernizációs folyamataira gondolunk és ezt összevetjük a magyar bérekkel és keresetekkel, akkor könnyű belátni, hogy a fenti minősítésünkben nincs semmi túlzó, hiszen a kereső nélküli és az egykeresős családok súlyos deficittel küszködnek a társadalommal való lépéstartást és a versenyképességet illetően. Márpedig az érintett kistérségek fiataljainak közel kétharmada (63%) ilyen családban nevelkedik. Az elmondottakból következik, hogy az ideálisnak tekinthető kétkeresős családok kisebbségben vannak a térségben: ezek aránya 32 százalék, míg a háromkeresőseké elenyésző, mindössze 4 százalék. (Jeleznénk, hogy a különböző iskolatípusokban tanuló fiatalok között e tekintetben is számottevő különbségek mutathatók ki. Például a szakmunkásképzőbe járók kétötöde (42%) él olyan háztartásban, amelyben nincs kereső, és ez az állapot nem csupán a gimnazistákéhoz képest nagyon kedvezőtlen, hanem a szakközépiskolásokhoz és az általános iskolában tanuló nyolcadikosokhoz viszonyítva is. Ugyanis a gimnazistáknak „csupán” alig több mint egytizede (12%) nevelkedik kereső nélküli családban, míg a szakközépiskolások körében ez az arány 20, a nyolcadikosok közt pedig 30 százalék.)

Kérdés most már, hogy a háztartások jelzett bevételei mire elégségesek, és a családtagok számára milyen megélhetést tesznek lehetővé. A problémát közelítsük meg a létminimumérték oldaláról. A Központi Statisztikai Hivatal számításai szerint 2003-ban egy aktív korú felnőttből álló háztartás létminimum-értéke 50 015 Ft, egy aktív korú felnőttből és egy gyerekből állóé 82 525 Ft, egy aktív korú felnőttből és két gyerekből állóé pedig 107 532 Ft volt. A tipikusnak tekintett két felnőttből és két gyerekből álló család létminimum-értékét a szakemberek 145 044 Ft-ra becsülték, míg a népesebb a két felnőttből és három gyerekből állóé 165 050 Ft-ra, a két felnőttből és négy gyerekből álló háztartását pedig 185 056 forintra.¹⁰

A lakosság véleménye összecseng e számításokkal, amennyiben a kérdezettek 2002-ben a legalacsonyabb színvonalú önfenntartáshoz havi 30 ezer, a szűkös életkörülmények biztosításához havi 40 ezer forintot találtak elegendőnek.

Úgy gondoljuk, hogy mi sem követünk el nagyobb hibát, ha egy családtagra – függetlenül attól, hogy 15 év alatti, aktív felnőtt korú vagy nyugdíjas – egységesen havi 30 ezer forintot számítunk létminimum-értékként.

¹⁰ Bukodi Erzsébet (szerk.) (2004): Társadalmi helyzetkép 2003. KSH, Budapest, 88. o.

TANULMÁNYOK

7. táblázat A fiatalok megoszlása az őket eltartó háztartások havi összes (nettó) bevétele szerint, a családban élők száma szerinti bontásban (százalékban)

Aháztartás havi összjövedelme	Három	Négy	Öt fő él a családban	Hat	Hét vagy több	Összesen
ismeretlen	0,6	1,9	2,1	3,0	2,9	1,9
60 ezer forint alatti	20,6	9,3	11,8	15,0	11,8	12,9
61–70 ezer forint között	10,6	3,8	7,6	7,0	7,4	6,3
71–80 ezer forint között	13,1	10,5	10,1	7,0	7,4	10,3
81–90 ezer forint között	9,4	8,7	11,0	9,0	2,9	9,1
91–100 ezer forint között	8,8	10,3	12,2	17,0	17,6	11,7
101–120 ezer forint között	15,6	15,3	13,5	12,0	19,1	14,7
121–150 ezer forint között	10,0	17,9	12,7	15,0	14,7	14,7
151–175 ezer forint között	6,9	14,7	11,8	13,0	7,4	12,0
176 ezer forint felett	4,4	7,6	7,2	2,0	8,8	6,4
Összesen	100	100	100	100	100	100

E durva – ám lényegesen nem torzító – megközelítésben a háromfős családok esetében 90 ezer, a négyfőseknél 120 ezer, az ötfősöknél 150 ezer, a hat fős vagy népesebb háztartásoknál pedig 175 ezer forintnál húzzuk meg a létminimum felső határát. Az adatok szerint így a háromfős háztartások több mint fele (54%), a négyfősök közel háromötöde (58%), az ötfősök mintegy nyolctizede (79%) él a létminimumon vagy alatta, míg a hat vagy még több tagból álló családok csaknem mindegyike ide sorolható.

Mindent egybevéve: a fenti összeggel számolva a 14–17 éves fiatalok kétharmada (66%) nevelkedik olyan családban, ahol a háztartás havi bevételei – egy családtagra számolva – éppen elérik a létminimumot, vagy annak alatta maradnak.

Persze a létminimumértéket meghaladó bevétellel rendelkező egyharmadnyi (32%) család mindegyikének a megélhetése sem tekinthető minden szempontból optimálisnak, főként nem gondtalannak. HA ugyanis elfogadjuk azt a lakossági vélekedést, mely szerint havi 40 ezer forint csak a szűkös életkörülmények biztosításához elegendő, akkor ilyen körülmények közt élőknek minősíthetjük a háromfős családok további közel negyedét (24%), a négyfősök csaknem ötödét (17%) és az ötfősök némileg több mint a tizedét (12%). Röviden: a vizsgált fiatalokat nevelő háztartások további 14 százaléka ugyan a létminimumérték feletti jövedelmekkel rendelkezik, de ezzel is csak szűkös életkörülményeket képes biztosítani tagjainak. Összességében tehát a 14–17 évesek nyolctizede él

a létminimum körüli-közeli állapotok szintjén: a többség inkább alatta, mint az azt éppen meghaladó körülmények között.

8. táblázat A különböző iskolatípusokban tanulók megoszlása az őket eltartó háztartások havi összes (nettó) bevételei szerint (százalékban)

Aháztartás havi összjövedelme	Általános iskolai tanuló	Szaktanulmányos tanuló	Gimnáziumba jár	Szakközép- iskolába jár	Össze- sen
ismeretlen	2,1	0,9	2,1	2,7	2,0
60 ezer forint vagy alatta	14,4	19,4	4,6	11,9	12,0
61–70 ezer forint	6,3	9,2	3,6	5,4	5,9
71–80 ezer forint	10,7	14,7	5,3	12,3	10,5
81–90 ezer forint	9,2	9,7	8,6	8,1	8,8
91–100 ezer forint	11,1	13,4	8,9	15,0	11,9
101–120 ezer forint	15,9	12,4	16,6	13,5	14,7
121–150 ezer forint	10,7	12,4	22,5	13,1	15,0
151–175 ezer forint	13,7	6,5	14,6	13,8	12,5
176 ezer forint vagy felette	5,9	1,4	13,2	4,2	6,7
Összesen	100	100	100	100	100

A különböző iskolatípusokba járó fiatalokat nevelő háztartások jövedelmei között karakterisztikus eltérések vannak. Láthatóan a szaktanulmányos tanulók családjainak a havi bevételei mutatják a legkedvezőtlenebb szerkezetet: a háztartások kétötödében (43%) az összeg 80 ezer forint alatt marad, és ha 100 ezer forintnál húzzuk meg a felső határt, akkor már a családok kétharmada (66%) sorolódik ide. Összehasonlításként a gimnáziumot végzők adatait körükben a háztartások mindössze 14 százalékának a havi jövedelmei esnek a 80 ezer, illetve harmadának (32%) a 100 ezer forintos nagyságrend alá. Az általános- és a szakközépiskolások családjainak jövedelmi helyzete a vázoltak közt helyezkedik el: a 80 ezer forint alatti összeggel gazdálkodni kénytelenek súlya 30–31, a 81–100 ezer forint közötti összeggel bíróké pedig 20–23 százalék között alakul. Összességében tehát e háztartások felének a havi bevételei is 100 ezer forint alatt maradnak.

A vázoltak ismeretében könnyen megjósolható, hogy a szaktanulmányos képzők diákjai körében a legmagasabb azon családok súlya, amelyeknek havi bevételei nem, illetve éppen elérik a létminimumot. Az adatok mindenestre azt mutatják, hogy a havi 30 ezer forintos egy családtagra eső létminimumértékkel számolva a szaktanulmányos képzőkben tanulók családjainak közel kilencetizede (88%) él ezen kritikusan alacsony jövedelem-szint alatt. Ha az adatok alapján ilyen egyáltalán ki lehet jelteni, a középfokú tanulmányokat folytatók közül lényegesen kedvezőbb a helyzet a szakközépiskolásokot és főként a gimnázistákat nevelő háztartásokban. Az előbbieken „csak” a fiatalok kétharmada (65%), a gimnáziumokba járóknak pedig „mindössze” fele (50%) sorolódik a létminimummal jelölt határérték alá. Az utánpótlás biztosítottak látszik, hiszen az általános iskola nyolcadik osztályát végzők között megközelíti a háromnegyedet

TANULMÁNYOK

(72%) a létminimumértéket meg nem haladó havi jövedelemmel bíró háztartások aránya.

Megélhetési viszonyok

A háztartásvezetőket megkértük arra, hogy értékeljék a család megélhetését anyagi viszonyaik tükrében. Az értékeléshez kijelentéseket kínáltunk fel, melyek bizonyos anyagi-jövedelmi-fogyasztói-megélhetési állapotokat viszonylag szemléletesen és jól beazonosíthatóan leírnak és megkülönböztetnek, mintegy modellezve a társadalom ebbéli realitásait. Ilyen kijelentés volt az, hogy vannak, akik „gond nélkül élnek”, mások – ha nem is kedvező körülmények közt élnek, de – „beosztással jól kijönnek jövedelmükből”. Megint mások „éppen hogy kijönnek jövedelmükből”, és persze olyanok is vannak, akik „hónapról hónapra anyagi gondokkal küszködnek” vagy éppen „nélkülözések közt élnek”.

Arra kértük tehát a háztartásvezetőket, hogy a fenti kijelentések közül válasszák ki azt, amelyik megítélésük szerint leginkább ráillik családjuk tényleges anyagi állapotára, amelyik legjobban megfelel valóságos helyzetüknek.

Az adatok szerint nagyon kevesen vannak, akik úgy gondolják, hogy „gond nélkül élnek” (4%). Ennél lényegesen többen vannak olyanok, akik családjuk anyagi állapotára a „beosztással jól kijövünk jövedelmünkéből” kijelentést tartották jellemzőnek (41%).

9. táblázat A fiatalok megoszlása családjuk anyagi helyzetének megítélése szerint, lakóhelyük nagysága szerinti bontásban (százalékban)

A település nagysága	Ismeretlen	Gond nélkül élnek	Beosztással jól kijönnek jövedelmükből	Éppen hogy kijönnek jövedelmükből	Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	Nélkülözések közt élnek	Összesen
1000 fő alatt	–	2,7	33,3	41,3	18,3	4,4	100
1001–2000 fő	–	4,8	45,4	37,6	10,7	1,5	100
2001–5000 fő	0,7	5,0	40,1	38,2	14,1	1,9	100
Város	–	4,5	46,1	37,6	10,9	0,9	100
Összesen	0,3	4,4	41,2	38,6	13,4	2,1	100

Mellettük a másik légnépesebb csoportot azok alkotják, akik „éppen hogy kijönnek a jövedelmükből”, hiszen arányuk megközelíti a kétötödöt (39%). Figyelmet érdemel, hogy az ennél rosszabb anyagi helyzetben élő családok súlya – vagyis a „hónapról hónapra anyagi gondokkal” küszködőké (13%) és a „nélkülözések közt élőké” (2%) – megközelíti az egyhatodot, így többszörösen meghaladja a legkedvezőbb állapotokról hírt adókéét, a „gond nélkül élőkét”.

Mindent egybevéve egyfelől az látható, hogy a háztartások anyagi helyzetük megítélését illetően két nagy csoportra oszlanak. A kisebb felük (45%) úgy látja, hogy a család a jövedelméből nagyobb erőfeszítések nélkül, „beosztással jól kijön”, vagy még ennél is kedvezőbb helyzetben van, amennyiben életük „gondtalannak mondható”. A másik, a háztartások nagyobbik fele (55%) viszont úgy ítéli meg, hogy a rendelkezésükre álló jövedelmekből „éppen hogy” az általuk megszokott és „normálisnak” elfogadott egyensúly határán billegnek, vagy már át is billentek az állandósult anyagi gondokkal küszködők világába.

Másfelől az adatok arra is utalnak, hogy a családjuk anyagi helyzetére és megélhetésére vonatkozó kijelentés kiválasztásánál az érintettek különféle megfontolásokból úgy igyekeztek eljárni, hogy az lehetőleg ne tüntesse fel őket túl „jó”, vagy túl „rossz” színben. Feltehetően ennek tudható be, hogy nem csupán a „gond nélkül élők”, és a másik póluson a „nélkülözések közt élők” aránya ilyen alacsony (2%), hanem hogy a „hónapos anyagi gondokkal küszködőké” is (13%). És ez lehet amögött is, hogy bár a családok többségének a magáról kialakított képéből egyértelműen kiderül, hogy a jövedelmeik és kiadásaik, a szükségleteik és az ezek kielégítéséhez nélkülözhetetlen pénzügyi forrásaik nincsenek egyensúlyban, ezt döntően a jövedelmükből „éppen hogy kijövünk” kijelentéssel látták jól érzékeltetni, és kevésbé a „havi anyagi gondok” állandósulásával, illetve még kevésbé a „nélkülözés” megjelölésével.

A településtípus szerinti bontás láthatóvá teszi a városias települések, a népesebb községek és az aprófalvak közti különbségeket. Nevezetesen: az aprófalvakban a többiekhez képest jóval kevesebben állítják, hogy „beosztással jól kijönnek jövedelmeikből” (33%), és lényegesen többen gondolják úgy, hogy állandósult anyagi gondok, sőt „nélkülözések közt élnek” (23%). Más településeken – karakteresen a városokban – lakók körében viszont határozottan megnő a jövedelmeikből „beosztással jól kijövők” (40–46%) és a „gond nélkül élők” (5%) súlya. A fentiekből következően az aprófalvakban élő családok jelentősen nagyobb arányban gondolják úgy, hogy bevételeikből alig („éppen hogy”), vagy egyáltalán nem képesek szükségleteiket fedezni (64%), mint a nagyobb községekben és városias településeken (49–54%).

Érdeemes egy pillantást vetni a különböző iskolatípusokban tanuló fiatalok anyagi helyzetének a megítélésére, még akkor is, ha az eddig elmondottakból tudhatók a főbb törésvonalak.

TANULMÁNYOK

10. táblázat A különböző iskolatípusokban tanuló fiatalok megoszlása, családjuk anyagi helyzetének megítélése szerint (százalékban)

Iskolatípus	Ismeretlen	Gond nélkül élnek	Beosztással jól kijönnék jövedelmükből	Éppen hogy kijönnék jövedelmükből	Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	Nélkülözések közt élnek	Összesen
Általános iskola	–	8,5	41,0	38,4	10,3	1,8	100
Szaktanárs-képző	0,5	0,9	28,6	44,7	21,2	4,1	100
Gimnázium	0,2	5,0	52,3	34,8	7,0	0,7	100
Szakközépiskola	0,4	3,1	42,7	38,1	13,8	1,9	100
Összesen	0,3	4,6	42,0	38,5	12,6	2,0	100

Nos, a gimnazisták relatíve kedvezőbb helyzete itt is jól kirajzolódik, hiszen családjaik között a jövedelmükből „beosztással jól kijönnék” és a „gond nélkül élők” dominálnak (57%), míg az elesettek súlya alacsony értéket mutat (8%). Ezzel szemben a szaktanársképzőbe járó fiatalok családjai körében még az egyharmadot sem éri el (30%) azok aránya, ahol azt gondolnák, hogy „beosztással jól kijönnék jövedelmükből”, netán „gond nélkül élnének”. Viszont egynegyednyire (25%) nő az állandósult anyagi gondokkal szembe nézni kénytelen háztartások súlya.

Tartalmilag vizsgálva a háztartásvezetők családjuk anyagi helyzetére vonatkozó kijelentéseit mindenekelőtt azt érdemes megnézni, hogy rendelkeznek-e a folyamatos életvitel biztosításához szükséges (nélkülözhetetlen) kiadások fedezetével. Például a háztartás bevételeiből meg tudják-e venni a napi fogyasztási cikkeket: kenyeret, lisztet, cukrot stb. A háztartásvezetők döntő többségének (83%) állítása szerint a napi fogyasztási cikkek megvétele nem okozott gondot az elmúlt 12 hónapban. A „gond nélkül élők” és a jövedelmükből „beosztással jól kijönnék” körében ez a probléma igazán fel sem merült, és a jövedelmükből „éppen hogy” kijönnék közt is „csak” egyhatodnyian (16%) adtak hírt ilyen esetekről. A lelegelettebbek nagyobb része azonban már szembe találta magát ezzel a gonddal a kérdezést megelőző évben: a „havi anyagi gondokkal” küszködők és a „nélkülözések közt élők” közel kétharmada (64%) jelezte, hogy előfordult olyan eset, amikor nem futotta kenyérre, cukorra vagy lisztre.

A család tagjainak az őszi-téli ruhaneműkkel való ellátása már láthatóan nagyobb gondot okoz a háztartásvezetőknek az eddigieknél, hiszen ennek előfordulásáról kétötödük (41%) adott hírt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az étkezés nagyjában-egészében megoldottnak tekinthető, hanem azt, hogy az étkeztetés adott szintje részben a ruházatkódás visszafogásával volt biztosítható.

Adataink szerint a közüzemi számlák kifizetése szintén a háztartások kétötödének okoz gondot. Fizetési probléma már a jövedelmükből „beosztással jól kijönnék” mintegy ötödénél (18%) is jelentkezik, ami aztán a

bevételeikből „éppen hogy kijövő” családok esetében 50 százalékra ugrik. A legelesettebbek közt aztán már azok vannak kisebbségben (14%), akiknek a számla kiegyenlítése nem okoz fejfájást.

Az elmondottak ismeretében aligha meglepetés az a tény, hogy a háztartásvezetők háromötödének (59%) állítása szerint a kérdezést megelőző 12 hónapban előfordult családjukban az a felettebb kínos eset, hogy a következő bevételek megérkezése előtt elfogyott a pénzüik.

Figyelemre méltónak tartjuk, hogy a vizsgált kistérségekben ez a jelenség tömegesnek, szinte általánosnak mondható, hiszen még azon háztartások több mint egyharmada (36%) is beszámolt ilyen eseményről, ahol állításuk szerint bevételeikből „beosztással jól kijönnek”. Véleményünk szerint katasztrofális állapotokról ad hírt az, hogy a jövedelmeikből „éppen hogy” megélőknek már csak egy 20 százaléknyi „kisebbsége” állította: a családban az előző évben (2004-ben) egyszer sem fordult elő, hogy a hónap vége előtt elfogyott a pénzüik. Katasztrófális, tekintettel arra, hogy e családokban a háztartás „folyamatos” üzemeltetése, az igények visszafogása és a szükségletek lefaragása ellenére sem biztosított. (A náluk is rosszabb körülmények közt élőknel szinte nincs is olyan család, ahol ez a gond ne fordult volna elő.)

11. táblázat A különböző iskolatípusokban tanuló fiatalok megoszlása aszerint, hogy az előző 12 hónapban milyen gyakran fordult elő, hogy a hónap végére elfogyott a pénzüik (százalékban)

Iskolatípus	Nem fordult elő	Havonta	Két-havonta	Három-havonta	Félévente	Egy évben csak egyszer	Összesen
Általános iskola	45,4	26,2	6,3	8,1	5,9	8,1	100
Szaktanulmány- képző	28,6	38,7	6,0	14,3	8,7	3,7	100
Gimnázium	43,7	21,5	7,0	11,3	11,2	5,3	100
Szakközép- iskola	38,8	28,1	10,0	13,1	6,2	3,8	100
Összesen	39,7	27,9	7,4	11,5	8,2	5,3	100

Mint a táblázat is tanúsítja, a szaktanulmányképzőkben tanulók családjai között szinte azok számítanak kivételnek, amelyekben a havi jövedelmük kitarthatnak a következő „fizetésig”; arányuk nem éri el az egyharmadot (29%) sem. Ugyanakkor e háztartások gazdálkodási gondjainak az állandósulására utaló jel, hogy mintegy kétötödüknel (39%) havonta, további 6 százalékuknál pedig kéthavonta ismétlődő jelenségről van szó. Kissé sarkítottan: a szaktanulmányosok közel fele olyan családban nevelkedik, melyeknél nem biztosítottak a háztartás folyamatos viteléhez szükséges jövedelmek, így havi-kéthavi gyakorisággal napokat-heteket kell átvészelniük pénz nélkül, netán kölcsönök felvételére kényszerülnek, persze, ha a családban a szomszédosági és az ismeretségi körben van kitől kérni.

Ha nem is ennyire kedvezőtlenek a más iskolatípusban tanulók családjainak gazdálkodási-megélhetési körülményei, „örömré” nincs okunk.

Ugyanis még a legkedvezőbb helyzetben lévő gimnazisták és általános iskolások családjai közt sem éri el az 50 százalékot (44–45%) azoknak az aránya, kiknél a vizsgálatot megelőző egy évben ne fordult volna elő, hogy a hó vége előtt elfogyott a pénz. Ezzel szemben az e problémával folyamatosan szembenézni kénytelen háztartások súlya – vagyis ahol havonta-kéthavonta ismét és ismét elfogy a pénz a hó vége előtt – a gimnazisták körében is meghaladja az egynegyedet (28%), a nyolcadikosok közt pedig megközelíti az egyharmadot (32%).

Figyelmet érdemel, hogy bár a szakközépiskolások családjainak mintegy kétötöde (39%) arról számolt be, hogy a havi bevételeik kitartanak a következő „fizetésig”, körülbelül ugyanennyien (38%) viszont arról adtak hírt, hogy folyamatosan számolniuk kell havi jövedelmeik idő előtti „kimerülésével”.

Mindent egybevéve aligha vitatható, hogy e probléma kimondva-kimondatlanul rányomja bélyegét az e fiatalokat oktató-nevelő-képző intézmények hangulatára és működésére.

A vizsgált háztartások anyagi-vagyoni állapotáról, megélhetési körülményeiről és reprodukciójuk minőségéről képet kaphatunk azáltal is, ha megvizsgáljuk, hogy azok a jövedelmeikből képesek-e tartalékolni és felhalmozni. A tartalékolás szükségességét talán nem kell részletesen indokolni, hiszen a gyakori elbocsátások előfordulása, az állandó munkahely hiánya, a jövedelmek és a megélhetés bizonytalansága, a gyerekek taníttatása stb. mindenképpen indokolja valamilyen tartalékok képzését, áthidalandó az „átlagosnál” is kedvezőtlenebb helyzeteket.

A felhalmozás „polgári” erényének gyakorlását pedig elkerülhetetlené teszik a generációs reprodukció elemi szintű biztosításának társadalmi hagyományai: az az igény és a törekvés, mely szerint a gyerekek önálló életkezdésének anyagi megalapozásában a szülői generációnak akár erején felül is részt kell vállalnia. Ez pedig a szülői családokat folyamatos erőfeszítésre készíti és kényszeríti, csaknem függetlenül a valós anyagi-jövedelmi helyzetüktől.

Nos, a háztartásvezetők mintegy háromötöde (58%) számolt be arról, hogy „esetenként” vagy „rendszeresen” tartalékolnak.

A szülői generáció körében általánosan elterjedt spórolási törekvéseket és gyakorlatot ez az adat alátámasztja ugyan, azonban a „részletek” arra is felhívják a figyelmet, hogy az adott jövedelmi viszonyok között csupán a háztartások egytizede (12%) tud „rendszeresen” tartalékolni. Ez rendkívül alacsony léptékű és mértékű felhalmozási lehetőségre és képességre utal, jól láthatóvá téve, hogy a havi bevételeikből azoknak is mindössze ötöde tud „rendszeresen” félretenni pénzt, akik arról számoltak be, hogy „beosztással jól kijönnek a jövedelmükből”. Ez azt jelenti, hogy a kistérségben a napi megélhetési gondoktól mentes életvitelbe – melyet a „beosztással jól kijövünk” bevételeinkből kijelentés ír le – már nem feltétlenül tartozik bele a „rendszeres” tartalékolás, hiszen a magukat ide soroló háztartásvezetőknek be kell érniük ennek „eseti” gyakorlásával (65%). Következésképpen – és ez megfelel a jövedelmi helyzetből adódó reálfolyamatoknak – a kistérségek családjainak döntő többségében „egyszerű” újratermelődésként folyik, ahol még a magukat „beosztással jól

élőknek” minősítő háztartások zöme sem rendelkezik olyan jövedelmekkel, melyből biztosítani tudnák a kor követelményeivel való lépéstartást.

Összegzés helyett

Nem kívánjuk összefoglalni az elmondottakat, és csupán a bevezetőben jelzett megfontolások egyetlen összefüggésére utalnánk, röviden. Nevezetesen: reméljük, hogy sikerült érzékeltetnünk az ún. lemaradó kistérségekben uralkodó viszonyokat, közelebbről az ezekre jellemző gazdaság- és társadalomszerveződés néhány sajátosságát és egyben „máságát”. Gondoljunk például a gazdaság állapotára, amely miatt az itt élő munkaképes-korú népesség csupán egy része számára képesek a cégek munkahelyet kínálni, következésképpen az ún. másodlagos munkaerőpiac (kényszerfoglalkoztatás) állandó, kiterjedt és mással nem helyettesíthető, vagyis integráns része a helyi társadalom működésének. Hasonlóan fontos szerepet kapnak e társadalmak szerveződésében az elsődleges munkaerőpiac tehermentesítését szolgáló intézmények (pl.: leszázalékolás), mint ahogy a másodlagos munkaerőpiac tehermentesítése is folytonos teendőket generál (pl.: szociális segély), jelezve, hogy az inaktívak népes csoportjai nem feltétlenül az önhibájukból kerültek kívül a hivatalos munkaerőpiacon. Amikor tehát arra utalunk, hogy a vizsgált 14–17 éves fiatalok negyede olyan család-háztartásban nevelkedik, amelyben nincs a hivatalos munkaerőpiacon foglalkoztatott személy, illetve a családok további közel kétötödében is csupán egy fő, akkor nem valamely extrém, és emiatt sajnálatra méltó állapotokról adtunk képet, hanem az ország jelentős térségeiben domináns társadalmi újratermelődés jellegzetes működésmódját írtuk le. Ennek a működésmódnak további jellemzője, hogy a hivatalos munkaerőpiac bérei a minimálbér köré szerveződnek, így nem csupán a munkaerőpiacról kiszorultak, a közhasznú foglalkoztatottak, a járadékosok vagy a szociális segélyezettnek kénytelenek rendkívül alacsony bevételekből megélni és családjukat eltartani, hanem az „állásban lévők” zöme is. Innen tekintve a létminimum körüli összegből élő család-háztartások dominanciája szintén nem tekinthető egyedi és eseti állapotnak, ez is a „lemaradó térségek” társadalmára jellemző működésmód.

Röviden: a fentiekből egyértelműen következik, hogy az ország „lemaradó térségeiben” olyan gazdaság- és társadalomszerveződési viszonyok alakultak ki és uralkodnak, melyek nem azonosak sem a fejlett kapitalista országok piacgazdaságaival, sem hazánk külföldi tőkeberuházások által elért és dinamikusan fejlődő „kapu-városainak” és térségeinek piaci működésmódjával.

Úgy gondoljuk tehát, hogy a mai Magyarországot egyetemlegesen és differenciálatlanul modern piacgazdaságként leírni és jellemezni nem csupán túlzás, de felettébb félrevezető is, hiszen ezzel olyan benyomást keltenek az ezt hangoztatók, mintha a lemaradó kistérségekben élők nem akarnának, vagy kizárólag „személyes tulajdonságaik” okán képtelenek lennének alkalmazkodni korunk modernizációs kihívásaihoz. És ez a kép azt is sugallja, mintha azonos felépítésű, szerkezetű, mozgásirányú és

TANULMÁNYOK

minőségű, azonos kihívásokat és követelményeket közvetítő, azonos közérzetű és hangulatú, és – témánknál maradva – azonos generációs reprodukciót produkálni képes társadalmakról lenne szó. Nyilvánvaló például, hogy a vizsgált kistérségekben pusztán fikció az a rendszerváltó politikai elitek által általánosan használt idealizált politikai-ideológiai családkép, amely a társadalom „alapjaként egy széles és jómódú polgári középosztályt” tételez. Vagyis olyan társadalmi rétegeket jelölnek meg a generációs újratermelés „alapjául”, amelyek döntően vagy kizárólag családi erőforrásaikra építve képesek gyermekeik európai mércével is versenyképes társadalmi felkészítéséről gondoskodni. Márpedig ez a feltételezés nem állja meg a helyét, és miután a család intézményén túl a generációs reprodukciót biztosítani hivatott rendszer további intézményei is erőforráshiánnyal küszködnek, aligha meglepő, hogy a vizsgált térségekben a fejlődő országokra jellemző nyers és fragmentált újratermelés vált meghatározóvá. Ebből a nézőpontból talán érthető az az általunk is képviselt álláspont, amely ezen állapotok kezelése és meghaladása érdekében szorgalmazza más generációs intézmények erőforrásokkal történő ellátását is, kivédendő és ellensúlyozandó a családok ezen „hiányosságaiból” következő társadalmi hátrányok halmozódását.